

РЕФОРМАЦІЯ У БРАУНШВЕЙЗЬКО-ВОЛЬФЕНБЮТТЕЛЬСЬКОМУ ГЕРЦОГСТВІ

Реформація у Брауншвейзько-Вольфенбюттельському герцогстві – важлива складова євангелічного руху у Німеччині. Проведення євангелічних перетворень у території, правителі якої до того тривалий час чинили опір цим нововведенням, є важливим свідченням посилення реформаційного руху. В часи пізньої Реформації головним завданням стало саме інституційне оформлення Євангелічної Церкви.

Між тим в історіографії ця проблема і досі лишається недостатньо дослідженою. Окремі її аспекти вивчали такі автори, як Ф. Кольдевей, Х. Реллер, Г.-В. Крумвіде, Е. Кох, Г. Мюллер та К. Юргенс [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Проте цілісне дослідження передумов, причин, ходу та наслідків Реформації у герцогстві зберігає актуальність. Усебічна загальна характеристика Реформації в Німеччині неможлива без ґрунтовних досліджень євангелічного руху в окремих регіонах.

Основними джерелами цієї статті є євангелічні статути Брауншвейзько-Вольфенбюттельського герцогства і міста Хільдесхайма [7; 8] та інструкція щодо проведення візитацій, які відбувалися на цій території на початку 40-х рр. XVI ст. [9]. Крім того, деякі важливі відомості щодо місцевих подій зустрічаються у листуванні автора Брауншвейзько-Вольфенбюттельського та Хільдесхаймського статутів, видатного реформатора Йоганна Бугенхагена з представниками світської влади [10].

До 1180 р. територія Брауншвейзько-Вольфенбюттельського герцогства входила до складу Саксонії. У 1180 р., після втрати герцогом Генріхом Левом більшості володінь внаслідок конфлікту з імператором Фрідріхом I Барбаросою, герцогство Саксонське розпалося на декілька нових утворень. До їх складу належало і Брауншвейзько-Вольфенбюттельське герцогство.

Резиденцією його правителів стало місто Вольфенбюттель. В наступні століття деякі великі міста (зокрема, Брауншвейг), формально продовжуючи перебувати у складі герцогства, поступово здобули фактичну незалежність від влади Брауншвейзько-Вольфенбюттельської династії; цьому сприяло їх членство у Ганзі [11, S. 123].

На початку XVI ст. територія Брауншвейзько-Вольфенбюттельського герцогства входила до складу п'яти діоцезів: Майнцького, Падерборнського, Хільдесхаймського, Хальберштадтського та Мінденського [11, S. 138]. У містах – центрах цих володінь Римсько-Католицька Церква зберігала сильні позиції. Але в інших територіях влада правителів діоцезів – єпископів в часи пізнього середньовіччя помітно зменшилася. Зокрема, місто Брауншвейг ще у другій половині XIII ст. здобуло папський привілей щодо виведення міських парафіяльних і монастирських церков з-під єпископської юрисдикції [12, S. 13].

Місцева герцогська династія в цей час активно підтримувала католицизм. Генріх Молодший, який був правителем Брауншвейзько-Вольфенбюттельського герцогства з 1514 до 1568 рр., протягом всього життя залишався непримиренним ворогом Реформації [1]. Зокрема, на початку 20-х рр. XVI ст. він домігся вигнання з Брауншвейга євангелічного проповідника Готшалка Крузе. Така політика на деякий час затримала поширення євангелічного руху в регіоні, проте не зупинила його. Якщо у 20-х рр. XVI ст. євангелічний рух утверджувався в Нижній Саксонії досить повільно, то з прийняттям у 1528 р. Брауншвейзького церковного статуту та з утворенням у 1531 р. Шмалькальденського союзу – військово-політичної організації євангелічних князів і магістратів цей процес активізувався.

Спроба Генріха Молодшого на початку 40-х рр. XVI ст. підпорядкувати своєму впливу Брауншвейг та Гослар, де євангелізм також набув масової підтримки, зумовила звернення цих міст по допомогу до Шмалькальденського союзу. Його керівники – ландграф Філіпп Гессенський та курфюрст Йоганн Фрідріх Саксонський – очолили євангелічні війська під час походу на територію герцогства. Після поразки Генріх Молодший змушений був

залишити свої володіння. 13 серпня 1542 р. переможці вступили до Вольфенбюттеля. Штатгальтером (вищим представником світської влади) на території герцогства курфюрст Йоганн Фрідріх призначив саксонського ландфогта Бернгарда фон Мілу [1, S. 328]. Після цього курфюрст Саксонський звернувся до Йоганна Бугенхагена, який за декілька місяців до того повернувся до Віттенберга із Шлезвіг-Голштінії, з дорученням провести реформаційні перетворення у Брауншвейзько-Вольфенбюттельському герцогстві [13, S. 33].

20 серпня 1542 р. у Брауншвейзі відбулися збори за участю керівництва Шмалькальденського союзу, а також представників місцевого рицарства та бюргерства. На них було ухвалене рішення про створення візитаційної комісії, яка мала працювати на території герцогства з метою запровадження Реформації. До її складу увійшли троє теологів (Йоганн Бугенхаген, Антоній Корвін, Мартін Герліц) та четверо представників дворянства (Дітріх фон Таубенхайн, Генріх фон Штернберг, Георг фон Данненберг, Йоганн Хамштедт) [4, S. 168]. В інструкції було підкреслено необхідність термінового призначення до всіх міст та сіл герцогства компетентних євангелічних пасторів, проповідників, дияконів та вчителів [9, S. 15].

На засіданні ландтагу, яке відбулося 27 серпня 1542 р., було офіційно ухвалене рішення щодо відмови від католицького обряду богослужіння та призначення до церков герцогства євангелічних проповідників [3, S. 191]. Уже 1 вересня 1542 р. у Хільдесхаймі відбулася перша євангелічна проповідь, яку Йоганн Бугенхаген виголосив особисто. У листі до саксонського канцлера Брюка, написаному наступного дня, реформатор повідомив, що вся міська община з великим натхненням підтримала виконання лютеранських духовних пісень німецькою мовою [10, S. 239]. Такий ентузіазм мешканців колишнього єпископського центру свідчить, що католицька церковна влада вже була не в змозі стримати поширення Реформації.

Восени 1542 р. відбулася генеральна візитація – перевірка стану всіх церков на території герцогства. Вона проводилася на підставі «Аугсбурзького віросповідання» – документа, складеного Філіппом Меланхтоном. У ньому

підкреслювалися перш за все спільні риси католицизму та євангелізму, а не розбіжності між ними. Водночас була збережена головна ідея вчення Лютера – принцип виправдання вірою [14, с. 16]. Візитація мала зміцнити як позиції світської влади, так і євангелічну церковну та шкільну організацію. Бугенхаген, інформуючи Йоганна Фрідріха Саксонського та Філіппа Гессенського в жовтні 1542 р. про хід перевірки церков та монастирів Вольфенбюттеля, повідомив, зокрема, що священники не знають змісту Біблії, монахи забули про добрі справи і реальне церковне життя є далеким від норм Євангелія [10, S. 242].

12 серпня 1543 р. відбулося затвердження Брауншвейзько-Вольфенбюттельського статуту [3, S. 193]. Порівняння змісту цього документа з попередніми євангелічними статутами свідчить про певні зміни у характері Реформації в Німеччині у 40-і рр. XVI ст. Якщо наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. XVI ст. євангелічні статuti поєднували розгляд питань церковного культу з розгорнутим обґрунтуванням основних положень лютеранського віровчення, то тепер перший напрямок в них став помітно переважати. На нашу думку, така розбіжність пояснюється зміною пріоритетів у діяльності реформаторів на новому етапі євангелічного руху. Наприкінці 20-х рр. XVI ст. Лютер та його соратники вважали головним завданням розробку загальної ідейної основи для утвердження Євангелічної Церкви в різних землях Німеччини, яке відбувалося в умовах жорсткої протидії з боку католицизму. На початку 40-х рр. XVI ст. коли нова Церква вже виявила свою життєздатність, головна увага реформаторів зосередилася на практичних питаннях її діяльності.

Основне місце у Брауншвейзько-Вольфенбюттельському статуті посідав виклад порядку відправи церковних служб. Зокрема, визначалося, що недільна служба є обов'язковою для всіх городян [7, S. 53]. У статуті було зазначено, до яких міст і містечок герцогства мають призначатися священники. Головою церковної організації був суперінтендент [7, S. 46-47].

Окремий розділ статуту було присвячено опису завдань нового органу Євангелічної Церкви – консисторії. Її було створено для врегулювання сімейних конфліктів городян. Водночас консисторія повинна була жорстко

контролювати діяльність священиків: вона визначала їх відповідальність за різні провини [7, S. 48-49]. Отже, євангелічні священнослужителі, які контролювали добродетель бюргерів і дотримання ними норм культу, самі musiли підпорядковуватися цьому контролю.

Акти локальних візитацій, які проводилися після ухвалення Брауншвейзько-Вольфенбюттельського статуту, свідчать, що реалізація його положень була досить повільною. Коли у 1544 р. відбулася нова перевірка, з'ясувалося, що в ряді містечок (Кенігслюттері, Гіттельде, Хольцміндені), де згідно з рішеннями візитації 1542 р. мали функціонувати євангелічні школи, вчителі взагалі були відсутні [див.: 1, S. 307]. Матеріали візитацій свідчать і про інші серйозні труднощі в повсякденній діяльності євангелічних священиків та вчителів: поганий матеріальний стан церков, наявність численних жебраків, відсутність багатьох дітей на заняттях у школах. Дворянство та патриціат, які захопили переважну частину католицького церковного майна, не виявляли бажання передавати це майно “спільним касам”, які мали дбати про матеріальне забезпечення євангелічних церков та шкіл [2, S. 107].

Незважаючи на ці перешкоди, Реформація швидко поширювалася на території Брауншвейзько-Вольфенбюттельського герцогства. У 1544 р. було ухвалено євангелічний статут Хільдесхайма. Автором цього документу також був Йоганн Бугенхаген. Новий статут свідчив, що структура територіальної організації Євангелічної Церкви поступово ускладнювалася. Хільдесхаймський статут уже розмежовував завдання пастора – голови парафіяльної церкви та капелана – проповідника, який підпорядковувався пасторові. На чолі територіальної церковної організації знаходився суперінтендент [8, S. 841]. Водночас міська Рада розглядалася у статуті як християнське начальство, яке мало повноваження регулювати не лише світські, але й церковні справи [15, S. 402]. Отже, влада прагнула використати успіхи Реформації перш за все для досягнення власних політичних інтересів.

Навесні 1547 р. війська Шмалькальденського союзу зазнали тяжкої поразки від католицьких сил у битві під Мюльбергом. Внаслідок цього герцог Генріх Молодший в липні 1547 р. повернувся у свої володіння. Незабаром він скасував дію Брауншвейзько-Вольфенбюттельського статуту. Однак, на нашу думку, не можна погодитися з Х. Реллером, який вважає цю подію завершенням Реформації у герцогстві [2, S. 107], оскільки спроби подальшого відновлення католицьких інститутів наразилися на опір бюргерів. Після того, як Генріх Молодший двічі зазнав невдачі у спробах захопити Брауншвейг, у 1553 р. було укладене перемир'я. Герцог та його спадкоємці були визнані Радою міста як вища територіальна влада, але Брауншвейг зберіг право вільного призначення священників до міських церков та свободу віросповідання [16, S. 44]. Тож перемогу герцога можна вважати лише частковим успіхом.

Таким чином, євангелічний рух у Брауншвейзько-Вольфенбюттельському герцогстві досягнув значних успіхів завдяки посиленню Шмалькальденського союзу. Військовий фактор відіграв вирішальну роль у вигнанні герцога Генріха Молодшого, що дозволило розпочати реформаційні перетворення на території всього герцогства. Цю подію можна вважати кульмінацією у поширенні євангелізму у Брауншвейзько-Вольфенбюттельському герцогстві.

Подальші успіхи католиків у Шмалькальденській війні зумовили часткове згортання перетворень у церковному житті. Але повного відновлення позицій Католицької Церкви на цій території не відбулося. Боротьба проти герцогської влади після поразки протестантів у Шмалькальденській війні доводить, що успіхи Реформації забезпечувалися не тільки збройними силами євангелічних князів, але перш за все масовою підтримкою бюргерства. Після підписання Аугсбурзького релігійного миру в 1555 р. Брауншвейзько-Вольфенбюттельське герцогство перетворилося на територію “змішаної релігійності”, де співіснували Євангелічно-Лютеранська і Римсько-Католицька Церкви.

Література

1. Koldewey F. Die Reformation des Herzogtums Braunschweig-Wolfenbüttel unter dem Regimente des Schmalkaldischen Bundes 1542-1547 // Zeitschrift historisches Verein für Niedersachsen. – 1868. – S. 243-338.
2. Reller H. Vorreformatorsche und reformatorische Kirchenverfassung im Fürstentum Braunschweig-Wolfenbüttel. – Göttingen, 1959. – 237 S.
3. Krumwiede H.-W. Zur Entstehung des landesherrlichen Kirchenregiments in Kursachsen und Braunschweig-Wolfenbüttel. – Göttingen, 1967. – 265 S.
4. Koch E. Das Schicksal von Bugenhagens Visitationswerk in Braunschweig-Wolfenbüttel im Lichte eines unveröffentlichten Briefes an Bugenhagen // Johannes Bugenhagen: Gestalt und Wirkung. – Berlin, 1984. – S. 168-182.
5. Müller G. Das Jahr 1542 und Herzog Heinrich der Jüngere // Die Reformationsjahr 1542 im Lande Braunschweig. – Braunschweig, 1993. – S. 5-17.
6. Jürgens K. Phasen der Reformation in der Braunschweigischen Landeskirche // Die Reformationsjahr 1542 im Lande Braunschweig. – Braunschweig, 1993. – S. 18-25.
7. Christlike kerken-ordeninge im lande Brunschwig, Wulffenbüttels // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Tübingen, 1955. – Bd. 6. Niedersachsen. Halbband 1. Die Fürstentümer Wolfenbüttel und Lüneburg mit den Städten Braunschweig und Lüneburg. – S. 22-81.
8. Christlike kerckenordeninge der löffliken stadt Hildenssem // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Tübingen, 1980. – Bd. 7. Niedersachsen. Halbband 2: Teil 1. Stift Hildesheim, Stadt Hildesheim, Grafschaft Oldenburg und Herrschaft Jever. – S. 829-884.
9. Visitations-Instruktionen im Herzogtum Wolfenbüttel 1542 // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Tübingen, 1955. – Bd. 6. Niedersachsen. Halbband 1. Die Fürstentümer Wolfenbüttel und Lüneburg mit den Städten Braunschweig und Lüneburg. – S. 12-21.
10. Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel. – Hildesheim, 1966. – XXI, 727 S.
11. Krumwiede H.-W. Kirchengeschichte Niedersachsens. – Göttingen, 1995. – Bd. 1. – 271 S.

12. Patze H. Bürgertum und Frömmigkeit im mittelalterlichen Braunschweig // Braunschweigisches Jahrbuch. – 1977. – Bd. 58. – S. 9-30.
13. Leder H.-G. Johannes Bugenhagen Pomeranus – Leben und Wirken (1485-1558) // Johannes Bugenhagen: Gestalt und Wirkung. – Berlin, 1984. – S. 8-37.
14. Котляров П.М. Світогляд і релігійно-політична діяльність Філіппа Меланхтона: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02./ Київ. нац. ун-т. – К., 2000. – 20 с.
15. Sprengler-Ruppenthal A. Zur reformatorischen Kirchenrecht // Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. – 1980. – Bd. 97. – S. 393-420.
16. Moderhack R. Braunschweig – das Bild der Stadt in 900 Jahren. – Braunschweig, 1985. – Bd. 1. Braunschweigs Stadtgeschichte. – 234 S.